

Rondleiding:

1^e gedeelte:

Start bij trap, naar boven door de boog via spiltrap weer naar beneden.

Trap stamt uit 1602

Algemene informatie op plein

1337 werd door een priester hier een hofstede vermaakt, met als voorwaarde dat na zijn dood de hofstede zal worden ingericht als huis voor arme juffrouwen die god dienen. Na zijn dood is het een zusterhuis geworden zonder dat zij door kloostergeloften gebonden waren.

1422 werd het zuster een echt klooster, het Nicolaasklooster. Ze hadden een eigen kapel, maar door de pestepidemie van 1471, waarbij 19 nonnen in het kapel werden begraven, werd het kapel al snel te klein. In 1474 werd een kapel gebouwd door de Dombouwmeester Jacob van der Borch.

Omdat het kapel lag aan de overzijde van de nicolaassteeg, de tegenwoordige Doelenstraat, werd er een gangbrug gemaakt.

In 1580 werd de openlijke uitoefening van de katholieke godsdienst verboden was dit voor de zusters een hele omslag. Het kapel werd vernield en er werden paarden gestald. In het klooster werd een gedeelte als hospitaal ingericht. In 1593 werd de gang over de straat gesloopt en werd de Nicolaassteeg weer toegankelijk. Uiteindelijk heeft de laatste zuster in 1614 het klooster verlaten.

Het klooster is toen verbouwd tot tuchthuis. Het pand heeft tot 1897 gediend als tuchthuis.

In 1899 is het Doelenhuis wederom verbouwd en ging het dienst doen als stadsarmenhuys voornamelijk voor bejaarden. In 1958 zijn uiteindelijk de laatste bejaarden vertrokken en heeft het complex onderdak geboden aan de Willem Arntsz Stichting.

In 1987 heeft UMS het pand overgenomen en toen in 1992 de laatste huurders waren vertrokken zijn er plannen gemaakt voor een verbouwing, die is uitgevoerd tussen 1994 en 1996.

Inmiddels zijn in het Doelenhuis 6 woningen en 12 bedrijven te vinden.

Trap is van 1602 en origineel

2^e gedeelte:

Binnentuin en schilderijen gang

Vrouwentuin met aan de linkerzijde de slaapkamers voor de vrouwen. Voorzijde (versseput) was het werklokaal en de wasinrichting.

Rechterzijde was de slaapzaal voor de mannen die dus aan de voorzijde een eigen tuin hadden.

7- Stilte in de stad

Doelenhuis

ca. 1442-1899

Doelenstraat 12

en Nicolaasdwarsstraat 1-2

Jaar van aankoop: 1987

Jaar van restauratie: 1994-1998

Architect: ir. N.C.G.M. van de Rijt en ir. H. Heine

Aantal woningen: 8

Aantal bedrijven: 10

Monumentenstatus: rijksmonument

Het Doelenhuis aan de Doelenstraat herbergt zelfs voor veel doorgewinterde Utrechtse een prachtige verborgen plek. Achter de gemetselde poort ligt een unieke kloosterhof met een middeleeuwse sfeer, die vooral wordt bepaald door de galerij met gotische spitsbogen. Wat nog minder mensen weten is dat er aan de noordzijde een tweede hof verscholen ligt met een meer negentiende-eeuwse uitstraling. Zoals het een oud gebouw betaamt, is ook hier sprake van een bewogen gebruiksgeschiedenis, die in de loop der eeuwen de nodige veranderingen van het complex eiste. Een keur aan bouwsporen verwijst naar dit roemruchte verleden. Dankzij de inspanningen van Stadsherstel is het voormalige klooster nu een rustige woon- en werkplek waar, net als vroeger, de heetie van de stad op grote afstand lijkt.

Vrouwen binnen muren

De oorsprong van het klooster ligt in de veertiende eeuw toen een priester in zijn testament een kleine hofstede beschikbaar stelde voor 'goede armen joffrouwen'. De hofstede werd na zijn dood in 1337 een zusterhuis van godvruchtige vrouwen die een teruggetrokken leven wilden lijden zonder zich aan een kloostergelofte te hoeven onderwerpen, een soort begijnen dus. In tegenstelling tot kloosterzusters, die eeuwige geloften aflegden, verklaarden begijnen alleen sober, in kuisheid en van hun eigen inkomsten te zullen leven. Ze waren echter vrij om uit te treden en te huwen. Desalniettemin ontwikkelde het zusterhuis zich geleidelijk aan tot een klooster. Omstreeks 1395 werd het zusterhuis uitgebreid met een nieuwe hoofdgebouw, met op de begane grond de refter (eetzaal) en boven het dormitorium (slaapzaal). Eronder strekte zich een overwelfde kelder uit met een constructie van gordelbogen. Nog altijd vormt deze vleugel de noordelijke begrenzing van de eerste binnenplaats.

Samen met de leden van twee nabij gelegen vrouwenkloosters sloten de zusters zich enkele jaren later aan bij de derde orde van St. Franciscus, de Tertiariissen. Bij gebrek aan een eigen kapel woonden de vrouwen diensten bij in de Nicolaaskerk wat het zusterhuis de naam Nicolaasklooster opleverde. Om het wat krappe complex te kunnen uitbreiden werden in 1407 enkele aangrenzende woningen opgekocht. Het huis in de zuidwesthoek van de eerste binnenplaats maakt sindsdien onderdeel uit van het complex. Van dit gebouw is aan de Doelenstraat, in die tijd aangeduid als de nauwe 'kerckweg van Sunter Claes', alleen een poort zichtbaar waarin forse dertiende-eeuwse bakstenen zijn verwerkt, en een muur vol sporen van dichtgemetselde vensters en een ingang.

Ongezien over straat

Hoewel het er al jaren alle schijn van had, kreeg het complex pas in 1422 de rechten en plichten van een klooster én een eigen kapel. Deze kapel kreeg, net als het hele complex, in de loop der tijd met ruimtegebrek te kampen. Daarom verrees tussen 1474 en 1476 op aanwijzingen van dombouwmeester Jacob van der Borch, die zelf twee dochters in het klooster had, een grotere kapel aan de overkant van de steeg, tegenover de huidige ingang. De loopbrug op gemetselde spitsbogen die oorspronkelijk de steeg overbrugde, verbond het dormitorium met de nieuwe kloosterkapel, zodat de zusters ongezien door de stedelingen een bezoek aan de kapel konden brengen. Op oude tekeningen is de bogengang in de steeg tot aan de grond toe dicht, op een poort na die stedelingen doorgang bood. Tijdens de restauratie door Stadsherstel bleek dat de vrouwen de kapel ook via twee ondergrondse gangen konden bereiken.

Gevangen binnen de muren

Na de reformatie en het verbod op de katholieke geloofsbelijdenis (1580) mochten geen nieuwe kloosterlingen meer intreden en brak er voor de zusters een moeilijke tijd aan. In het interieur van de kapel werd in 1586 schade aangericht doordat krijgsvolk en hun paarden er onderdak hadden en zeven jaar later werd het gedeelte van de loopbrug over de steeg afgebroken. Tot 1614 hielden de zusters stand, maar toen moesten ze het klooster toch echt verlaten. Dat jaar werd het noordelijke deel van het klooster in gebruik genomen door het in 1602 met vermogen van Evert van de Poll gestichte particuliere werkhuis voor bedelaars en vagebonden. Op aandringen van het stadsbestuur werd de rest van het complex de jaren erna ingericht als tuchthuis. Deze functiewisseling vergde een ingrijpende verbouwing. Op de plek waar zich de terreinmuur van het klooster bevond, langs de hoek Nicolaasdwarsstraat en Doelenstraat, werden twee nieuwe vleugels gebouwd, zodat de eerste binnenplaats vastere vorm begon te krijgen. Verderop aan de Doelenstraat werd een nieuw huis gebouwd met de huidige toegangspoort tot het binnenterrein. In het huis bevindt zich nog altijd een zware deur die stamt uit deze tuchthuisperiode. Het aan de poort aangrenzende deel van de loopbrug werd verbouwd tot traptoren. De spiltrap is nog origineel en leidt eveneens naar een deur met zwaar hang en sluitwerk, die toegang gaf tot de zolders van de nieuwe vleugel. De kapel werd in 1632 verkocht en gesloopt waarbij de doorgang, destijds Nicolaassteeg geheten, werd verbreed en omgedoopt tot Tuchthuissteeg. Bijna drie eeuwen lang bleef het tuchthuis in gebruik.

Bejaard binnen de muren

In 1897 kwam er een eind aan deze periode en werd het complex verbouwd tot Stadsarmenhuis. De kruisvensters in de middeleeuwse kloostervleugel dateren van deze verbouwing. Tegen het aangrenzende, westelijke bouwdeel uit circa 1800 werd een directeurswoning gebouwd. In de twee vleugels langs de Doelenstraat en de Nicolaasdwarsstraat, die aanvankelijk drie bouwlagen telden, werd één vloerlaag weggehaald zodat er op de begane grond hoge ruimtes ontstonden. Het huis aan de poort kreeg een aanbouw met een balkon. Door enkele gebouwtjes weg te breken beschikten de mannen en vrouwen over een eigen binnenplaats aan weerszijden van de bogen. Heel veel verschil met een tuchthuis was er nog niet. Voor de vele oude mensen die er hun onderkomen hadden, was het armenhuis meer een werkhuis dan een rusthuis. Ze moesten alle klusjes zelf opknappen en opsluiting om drankmisbruik te voorkomen, was meer regel dan uitzondering.

Omdat het aantal bewoners in enkele jaren met rap tempo steeg van 37 naar 93 werd in 1904 gestart met een nieuwe verbouwing. Door het noordelijke deel van het klooster af te breken kwam er ruimte voor uitbreiding. Alleen de zogenaamde 'Roode poort' met de achterliggende gang, de Grutterspoort genaamd, aan het Nicolaaskerkhof bleven bewaard en herinneren aan de tijd als werkhuis, een deel dat overigens enige tijd door het stadsbestuur in gebruik was als kazerne. Rond een tweede binnenplaats werden twee vleugels aangebouwd. In de meest noordelijke vleugel met een erkerachtige uitbouw werden de ziekenzalen bedacht. De vleugel in het verlengde van de loopburg werd ingericht met een slaapzaal voor vrouwen en een bescheiden toren met trappenhuis. Grenzend aan deze slaapzaal en achter de directeurswoning werd een tuin voor de vrouwen ingericht. De gehate naam Tuchthuissteeg werd in 1917 verandert in Doelenstraat. Twee jaar later werd de kinderafdeling in het Stadsarmenhuis opgeheven. Alleen bejaarden, invaliden en 'maatschappelijk ongeschikten' vonden nog onderdak aan de Doelenstraat. Slechts op geslacht gescheiden sliepen ze op grote slaapzalen. In de ruimtes rond noordelijke binnenplaats waren de vrouwenziekenzaal en de mannenslaapzaal te vinden. In 1934 werd het complex een gemeentelijk tehuis voor ouden van dagen, maar nog altijd waren eigen kamers geen feit. Na de oorlog woonden er nog 150 bejaarden, tot ze in 1958 eindelijk naar een moderner onderkomen mochten verhuizen.

Laatste tijd

Het complex bood daarna onderdak aan de Willem Arntsz Stichting. De gebouwen hoefden voor dit doel nauwelijks te worden uitgebreid, maar een restauratie van het meest noordelijke deel van het complex, het voormalige werkhuis, werd wel noodzakelijk geacht. De gevels aan het Nicolaaskerkhof en de Nicolaasstraat werden voorzien van empire roedevensters. Enkele deuren werden verwijderd en de dakkapellen kregen hun klassieke aanzien terug. Op het krappe binnenterrein achter de Roode poort werden vijf huisjes gesloopt om een grotere tuin in te kunnen richten. Het deel dat Stadsherstel in 1987 aankocht betrof de voormalige klooster- en tuchthuispanden aan de Doelenstraat en Nicolaasdwarsstraat en rondom de eerste twee binnenplaatsen. Het voormalige werkhuis is tot op vandaag in gebruik door de Willem Arntsz Stichting.

Toen Stadsherstel het complex in handen kreeg werd het interieur nog voor een groot deel bepaald door de historische, grote open ruimtes. Het idee van Stadsherstel om een gezamenlijk

restauratieatelier voor alle musea in te richten, kwam niet van de grond omdat de neuzen van de afzonderlijke museumdirecteuren niet dezelfde richting op te krijgen waren. Andere opties waren een Uitvaartmuseum en een woon-werkgelegenheid voor 'Salto Mortale', een groep bejaarde kunstenaars, maar deze functies vond Stadsherstel wat mistroostig. Een lange zoektocht naar een passende nieuwe functie volgde. Nadat hiervan melding werd gemaakt in een krantenartikel dienden zich huurders van allerlei pluimage aan. Enkelen ervan kregen daadwerkelijk een plekje in het Doelenklooster. Het huidige gebruik komt tegemoet aan de naar binnen gekeerde kloosterfunctie. Een groot deel van het complex wordt gebruikt door vertalers en meditatie clubs, maar vormgevers en architecten voelen zich er ook thuis. Toen de restauratie zich aandiende, mochten de bewoners meedenken over de indeling van hun 'eigen' ruimte. Aanvankelijk was een centrale receptie in het plan opgenomen, maar die werd weggestemd door de toenmalige bewoners en gebruikers. Het is nu een kleurrijke Uitleen van Kunst geworden, waar ook schilder en boetseer cursussen worden gegeven. De verdeling tussen woon- en werkruimtes werd deels ingegeven door de bestaande structuur van het gebouw en deels door de behoefte aan sociale controle op de hoofdentree en de openbaar toegankelijke binnenplaats. Rond deze eerste hof, aan weerszijden van de poort en de bogengang zijn de meeste woonruimtes te vinden.

Literatuur:

A. van Hulzen, Utrechtse Kloosters en gasthuizen, Baarn 1986, 67-75

Suggesties beeldmateriaal archief:

- Oude mannen op binnenplaats [HUA 77543]
- Gezicht op binnenplaats (1910-1929) [HUA 4059]
- Tekening Nicolaas van der Monde met kapel [HUA 37730 en 37729]
- Oude raamindeling Nicolaaskerkhof (werkhuis Evert van der Poll), 1928 [HUA 77491]